

УДК 316.2

ОКСАНА ПИПИЧ,

пошукач кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету ім.
Тараса Шевченка, завідувачка відділу дослі-
джень ТРК "Україна"

Соціальні кола в дослідженнях соціальних мереж (тлумачення поняття та перспективи його застосування)

Анотація

У статті пропонувано розгляд і тлумачення поняття соціального кола в контексті концепції соціальних мереж, яка становить спробу змоделювати складні соціальні взаємозв'язки, спираючись на поняття мережі. Такий погляд виводить на методологію дослідження соціальних кіл методами соціометрії та мережевого аналізу. Це виявляє новий ракурс розуміння емпіричних референтів соціального кола як наукового поняття та соціального утворення. Автор аналізує концепцію "перехрещення соціальних кіл" Г.Зімеля, яка стала поштовхом для започаткування аналізу мереж як теоретичного напрямку. Особлива увага приділяється подальшому розвитку розуміння соціальних кіл прихильниками аналізу мереж, зокрема Ч.Кадушиним. На цих засадах у статті пропонуються загальні висновки щодо сутності соціальних кіл та різновидів їх, а також щодо ідеї перехрещення соціальних кіл та розширення соціальних кіл завдяки специфічним "слабким зв'язкам" у соціальних мережах (згідно з концепцією "сили слабких зв'язків" М.Грановеттера). Відповідно до цього висувається припущення щодо особливостей обміну інформацією та думками в соціальних колах, впливу соціальних кіл на формування громадської думки.

Ключові слова: соціальне коло, соціальна мережа, соціометрія, слабкі зв'язки

Сучасні суспільства — складні системні утворення, які мають розгалужену, багаторівневу структуру. Це спонукає соціологів до побудови від-

повідних концептуальних підходів та методів емпіричних досліджень, застосованих для відтворення цієї складності. Одним із таких підходів стала концепція *соціальних мереж*, яка становить спробу змодельовати складні взаємозв'язки у суспільстві, спираючись на поняття “мережі”. Як форму таких взаємозв'язків почали розглядати і *соціальні кола*, через що розроблення відповідного поняття перетворилося на один із напрямів теоретичного осмислення складних структурних процесів та моделей відносин між людьми в соціальних мережах. Метою статті є розгляд і тлумачення поняття *соціального кола* у зазначеному контексті¹. Такий напрям досліджень виводить нас на ще один шлях обґрунтування концепції соціальних кіл через аналіз їх методами соціометрії та мережевого аналізу. Таким чином, до вже окресленого напрямку дослідження соціальних кіл в аспекті актуалізації розрізнення безпосередніх та опосереднених відносин між людьми [Пипич А., Пипич О., 2008], яке ми знаходимо, наприклад, ще у Ф.Тьоніса, додається спроба розгляду осучасненої його модифікації.

Поняття *соціального кола* відносно мало розроблене у поняттєво-категоріальному апараті соціології і є радше периферійним. Можна послатися на кілька можливих причин того, що, незважаючи на певні спроби його теоретичного осмислення ще в позаминулому столітті, ані вітчизняні, ані зарубіжні соціологи достатньої уваги йому не приділяли.

По-перше, поняття соціального кола запозичене із мови повсякденності, а тому чимало дослідників послуговуються ним лише як образом, метафорою. Підставою для цього є те, що “коло” являє собою досить універсальний культурний символ чи архетип (не випадково синонімом “кола” у відповідному контексті є слово “світ” [Тресіддер, 1999], але має глибинне символічне значення і в соціальному аспекті. Його прозорість, оскільки звичайно мають на увазі найближче людське оточення (наприклад, коло друзів), ніяк не сприяє критичній рефлексії щодо значення цього слова, без чого перетворення метафори на поняття неможливе.

З іншого боку, можна сказати, використовуючи термінологію Г.Гарфінкеля, що “соціальне коло” є певним індексальним виразом. Через це його застосування залежить від контексту, від конкретних обставин, в яких воно є самозрозумілим, набуваючи багатозначності. Як наслідок у науковій соціологічній літературі дослідники найчастіше мають на увазі ніяк не власне наукове його трактування. Це, з одного боку, звужує розуміння “соціального кола” до певної замкненої спільноти людей, до якої важко потрапити сторонньому (згадаймо “керівні (панівні) кола”, “бізнесові кола”, “культурні кола” тощо), а з іншого — розширює його до символу будь-якої цілісності, єдності спільноти. Через це, говорячи про “широкі суспільні кола”, під ними розуміють і різноманітні соціальні групи, і верстви суспільства, які або причетні до однієї соціальної діяльності, або мають схожу думку щодо певної соціальної проблеми (за аналогією з “широкими верствами населення”, “суспільними інтересами”).

¹ Інші теоретичні традиції розгляду поняття соціального кола в соціології див.: [Пипич, 2000; Пипич, 2002].

Тому проблема пошуку адекватних емпіричних референтів цього поняття і виокремлення методологічного аспекту його застосування ще більше загострює непросте питання трактування соціальних кіл на емпіричному рівні. Так, соціальні кола визначаються як соціальні утворення, які не мають чіткої внутрішньої організації та системи контролю, не тиснуть на індивіда у такий спосіб, як група, але водночас мають надзвичайно важливе значення в житті людини під кутом зору процесу індивідуалізації та впливають на формування громадської думки [Фролов, 1996; Штомпка, 2005; Щепанский, 1969]. Звідси більш загальна проблема: як емпірично зафіксувати саме такого роду соціальні утворення, оскільки традиційні соціологічні методи здебільшого розраховані на вивчення інституціоналізованих соціальних груп.

Нарешті, третю причину певної неуваги до поняття “соціального кола” в американській соціологічній думці наводить Чарльз Кадущин — один із прихильників так званої концепції соціальних кіл. Він припускає, що поняття “соціальне коло” часто ігнорують саме американські соціологи тому, що існують відмінності американського і європейського суспільств. Ч.Кадущин вважає, що соціальні кола (про які писав Г.Зіммель, уперше застосувавши відповідний мовний вираз і ввівши його в науковий обіг як поняття) — це явище, притаманне передусім європейському суспільству і меншою мірою — американському [Kadushin, 2004].

Утім, як зазначалося, поняття соціального кола таки привернуло до себе увагу й американських дослідників, передусім у контексті концепції соціальних мереж. Дослідження мереж є порівняно новим напрямом соціологічної думки, що формувався впродовж останніх 50–60 років. Проте за цей час вдалося багато чого зробити як у побудові теорії мереж (скажімо, щодо структури та характеру зв'язків між індивідами в мережах різного типу), так і у формуванні емпіричної бази прикладних досліджень. Водночас і в цих дослідженнях, і в теорії залишаються нерозв'язані проблеми. Зокрема, йдеться про застосування поняття соціального кола у трактуванні прямих, або близьких стосунків між особистостями як вузлами мереж.

Вплив концепції “перехрещення соціальних кіл” Георга Зіммеля на дослідження соціальних мереж

Кількісні та статистичні методи емпіричної соціології аналізу соціальної реальності неодмінно стикаються з проблемою багатоманітності та складності потоків людських взаємовідносин, перехрещення соціальних статусів. У підґрунті проблеми застосування статистичних методів лежить неявне припущення, що соціальні одиниці існують незалежно одна від одної. Натомість дослідження соціальних мереж як певний підхід до розв'язання цієї проблеми базується на баченні соціальної реальності як дуже складного утворення — скупчення мереж, розглядуваних як поєднання великих соціальних одиниць, що взаємоперехрещуються, утворюючи надалі більші, які, своєю чергою, також частково збігаючись, виростають у зазначені вище скупчення [Kadushin, 2004: р. 46]. Таке розуміння суспільства

як складного павутиння зв'язків і мереж відносин між людьми пов'язане з уявленням про множинність та перехрещення цих відносин і було запозичене прихильниками мережевого аналізу в німецького філософа і соціолога Георга Зіммеля.

У центрі уваги Зіммеля було поняття соціального кола, точніше концепція “перехрещення соціальних кіл” (англ. “intersection of social circles”), яка в нього є однією з найважливіших і зрештою стає ключовою у зазначеному вище аспекті розгляду соціуму. Зіммель бачить соціальну реальність, суспільство в цілому, як складне переплетення та часткове перекривання різноманітних соціальних кіл, що послуговувало поштовхом для цілого шерегу досліджень соціальних мереж представниками американського напряму мережевого аналізу, які намагалися побачити суспільство як складну сукупність соціальних мереж, як павутиння соціальних зв'язків.

Як зазначають самі прибічники аналізу мереж, якраз теоретичні розробки Зіммеля, його концепція перехрещення соціальних кіл надихнули їх на розгляд способів функціонування соціальних систем у зазначеному вище контексті, на відміну від британських антропологів, зорієнтованих на вивчення форм мереж. Поштовхом для цього стали переклади англійською праць Георга Зіммеля у 50-х роках минулого сторіччя, в період формування базових понять дослідження соціальних мереж¹. Зокрема на американських дослідників вплинуло припущення Зіммеля про те, що форма соціальних відносин здебільшого визначає їхній зміст. Завдяки працям Зіммеля американські прихильники мережевого аналізу почали порушувати питання, яким чином шляхи, що ними відносини між людьми поєднуються в соціальні системи, утримують індивідуальну поведінку та обмін ресурсами в парах акторів (діадичний обмін) [Scott, 1991].

Досліджуючи соціальні кола, Зіммель починає з аналогії між формуванням особистості й появою соціальної структури. На його думку, аналогічно до асоціації уявлень самостійна змістовність або індивідуальність виявляється лише тоді, коли вона виступає у вигляді декількох різнорідних сполучень. Сімейне, ближнє коло є байдужим до індивідуальності людини. Родина спочатку пов'язує деяку частину різнорідних індивідуальностей. Поступово кожен член зав'язує відносини за межами цього первинного кола. Тут уже відносини більш змістовні, а не базуються суто на співіснуванні. Такому процесові сприяв гуманістичний перелом, який порушив середньовічну ізоляцію груп (як приклади Зіммель наводить збірки біографій, які поєднували богословів з художниками, державних діячів — з філологами, а також дружбу короля Неаполя Роберта — з Петраркою).

Що є критичним у цих міркуваннях — це не просто перехід від поодиноких родинних до множинних зв'язків, а думка про відносини, що почали розвиватися між різними членами родин. За Середньовіччя вже існували множинні зв'язки, хоча вони були замкнутими: одна домінантна групова належність до ключової групи визначала всю решту належностей. Такі зв'язки

¹ Наприклад, американські дослідники соціальних мереж послуговувались американським перекладом 1955 року його праці: *Simmel, Georg. 1955. Originally published 1922. Conflict and Web of Group Affiliations. Glencoe, Il: Free Press. Foreword by Reinhard Bendix.*

Зіммель називає “концентричними колами”. Вони не визначають жодної спеціальної позиції для людини, яка до них залучена, оскільки участь у найменшій із цих груп одразу означає участь у більших групах. Концентричні зв’язки є типовими для середньовічного суспільства. На противагу цьому розвитку сучасного Зіммелєві суспільства, який німецький філософ асоціює із процесом гуманізації, дає підстави розглядати виникнення ідеї добровільних асоціацій, де членство спричинене вибором. Завдяки різноманітності своїх нахилів та інтересів індивід приєднується до соціального утворення, але вже в новій якості, “в усвідомленій та підсиленій формі” [Зіммель, 1996]. Відповідно, у такому суспільстві радше превалюють *кола, що перехрещуються, перетинаються* (англ. *intersecting, cross-cutting*), аніж концентричні кола.

Отже, соціалізація, замість примусово поєднувати в єдине коло різнорідні елементи особистості, дає можливість поєднуватися однорідному з різнорідних кіл. Саме в колах, що перетинаються, членство поєднує у будь-який спосіб будь-яких індивідів. Звідси “особистість віддає себе соціальному колу й губиться в ньому заради того, щоб потім знову відтворити свою самобутність шляхом індивідуального перехрещення соціальних кіл... За своїм походженням особистість являє собою тільки пункт, в якому перехрещується безліч соціальних ниток” [Зіммель, 1996: с. 414].

Можна припустити, що саме це Зіммелєве тлумачення про перехрещення зв’язків між індивідами і спонукало до уявлення про суспільство як про розгортвану мережу відносин. І таким чином ідея про перехрещення соціальних кіл втілилася в уявлення про соціальні мережі. Зазначу також, що ця концепція була цінна й тим, що розглядала двоїсту природу соціального членства. Що, своєю чергою, спричинило розроблення ідеї участі в соціальних рухах через приєднання до множини груп та організацій — як політичних, так і субкультурних — у рамках певної аналітично визначеної структури. Сучасний аналіз соціальних рухів, і зокрема “концепція розколу” Роккана, був якраз виплеканий із Зіммелєвої концепції “перехрещення соціальних кіл” (див.: [Diani, 2000: р. 392]).

Соціальне коло у поняттєвому апараті мережевих досліджень. Концепція “соціальних кіл” Чарльза Кадушина

Незважаючи на зіммелівське коріння, тлумачення та визначення соціального кола у дослідженнях мереж та мережевому аналізі зазнали певної модифікації.

У теорії соціальних мереж поняття соціального кола виникає в рамках розгляду сегментації мережі, тобто тлумачення її композиції та складових [Kadushin, 2004: р. 33; Scott, 1991: р. 103–125]. Аналітики мереж наголошують, що їхньою головною турботою є уґрунтована на спостереженні проблема групування, тобто люди, організації, інститути, країни — будь-які соціальні одиниці, які лишень можна уявити, — не завжди є прямо пов’язаними між собою, а мають тенденцію групуватися (англ. *to cluster*) у сукупності або утворювати групи. Звідси чи не першим із завдань мережевої теорії та мережевого аналізу є визначення шляхів опису та дослідження відповідних

кластерів або груп. А “соціальне коло” якраз і є тим поняттям, яке дає змогу описати та пояснити таку кластеризацію.

Зокрема, поняття соціального кола знаходимо у відомому посібнику Джона Скотта “Аналіз соціальних мереж” [Scott, 1996]. У розгляді соціальних кіл автор посилається на аналітика мережевого аналізу Елби, який доводив, що концепція “соціальних кіл” може бути використана для відображення структурних особливостей соціальних мереж [Scott, 1996: р. 122]. Досліджуючи та інтерпретуючи безліч перетинів у будь-якому графі (який зображує взаємозв’язки індивідів), дослідники мереж дійшли висновку про необхідність їх узагальнення та систематизації. Зробити це вони вважали за можливе через використання концепції, яка б допомогла інтерпретувати перехрещення, перетинання або перекривання клік¹ у достатньо щільній мережі.

Саме такою концепцією і стала концепція “соціальних кіл” Г. Зіммеля. Однак Елба наполягав на відмінності свого підходу від оригінальної концепції Зіммеля. Головне із припущень Зіммеля полягало в тому, що поділ соціальних кіл побудований не на безпосередніх контактах індивідів (англ. *face-to-face contacts*), а на опосередкованих зв’язках, які об’єднують цих індивідів. Елба, навпаки, намагався осмислити концепцію “соціальних кіл” у соціометричних термінах. Його основний аргумент полягав у тому, що кліки² можна об’єднати в коло, якщо кількість членів кожної з них перевищують певну межу. Елба зазначає, що найбільш відповідним у цьому разі є використання методу “снігової кулі”, сутність якого полягає в тому, що кліки із кожним наступним кроком об’єднуються в ширші кола.

Процедура об’єднання клік у кола має доволі механічний характер і передбачає два кроки. Перший крок полягає в ідентифікації кліки-1, що являє собою тріаду. Ці кліки зливаються в кола, якщо вони відрізняються тільки одним членом. Тобто кліки об’єднуються в коло, якщо дві третини їхніх членів ідентичні. У результаті утворюються одне чи кілька кіл разом з окремими кліками та ізольованими точками. На другому кроці кліки можуть об’єднатися з тими колами, в яких існує найменший рівень перехрещення. Іншими словами, люди можуть мати різну кількість прямих контактів у межах соціальної мережі, які впливають на поведінку її членів. Сукупність осіб, які перебувають у прямих контактах з індивідом, що на нього зорієнтована мережа, визначається як коло першого порядку. Інакше кажучи, це

¹ Кліка (a clique) – це сукупність (набір) “точок”, таких, що кожна з них відповідає індивідові, а кожна можлива пара “точок” прямо поєднана лінією; така кліка не включає інших клік. Кліка з трьох “точок” (індивідів) має три лінії (тобто всі три індивіди мають між собою взаємовідносини); кліка з чотирьох “точок” – шість ліній і т.д. [Scott, 1991].

² У соціології під клікою зазвичай розуміють специфічну неформальну групу, яка виникає в рамках формальних організацій і складається з індивідів, що об’єднані спільними, переважно корисливими інтересами і прагнуть їх досягнення будь-якими засобами [Социологический энциклопедический словарь, 1998]. Однак у мережевому аналізі кліку тлумачать дещо по-іншому.

прямі контакти “Его” в особистій мережі. Коло може бути першого, другого порядку тощо.

Зазначимо, що в такому тлумаченні соціальні кола постають як прояв процесу кластеризації в соціальній мережі. Таким чином, відповідне поняття пояснює, в який спосіб можуть виникати та формуватися соціальні кола в рамках мережі. Однак залишається невизначеність щодо широких або великих (за Зіммеlem) соціальних кіл, тобто кіл, де водночас існують як прямі, безпосередні (віч-на-віч) зв'язки, так і непрямі стосунки. Крім того виникає питання, що саме являють собою соціальні кола, яке вони мають значення для індивідів та соціальної структури. На засадах мережевого аналізу це, зокрема, намагався з'ясувати американський аналітик мереж Чарльз Кадушін¹.

Чарльз Кадушін зазначає, що свою концепцію “соціальних кіл” він оприлюднив ще 1966 року [Kadushin, 1995; Kadushin, 2004]. Як і для інших дослідників, поштовхом для побудови цієї концепції став переклад англійською у 1955 році праці Зіммеля “The Web and Group affiliation”², яку я вже згадувала вище. Для Кадушина, як і для Зіммеля, соціальні кола є характеристикою сучасного масового розвиненого суспільства як такі, що допомагають інтегрувати явно не пов'язані між собою первинні групи в межах більших спільнот. Так, Зіммель вважав, що розвинена культура постійно примножує кількість соціальних кіл. Тому, продовжує думку Зіммеля Кадушін, коло не має ані чітких меж, ані формального лідерства. Індивіди (або ж “вузли” (англ. “nodes”) у тлумаченні Кадушина) в соціальному колі частіше за все пов'язані через третіх або четвертих осіб, тобто не обов'язково мають прямі стосунки. Саме тому кола ілюструють так званий принцип світ тісний³ (англ. “small world”) (див. також: “Соціальні кола як уявні спільноти” [Пипич, 2005]).

“Світ тісний” як емпіричний референт означає, що коли певна людина під час спілкування з кількома людьми запитає, чи знають вони такого собі X, то дуже ймовірно виявиться, що індивіди з одного кола його знатимуть. І

¹ Слід зазначити, що Елба, про якого йшлося вище, є колегою Ч.Кадушина. Тому підходи до розгляду соціальних кіл у цих двох представників аналізу мереж є схожими, однак Кадушін приділяв більшу увагу розробленню так званої концепції соціальних кіл.

² Цікавим є той факт, що, як зазначає Кадушін, у цьому англійському перекладі перекладач Бендакс використовував термін “група” замість “коло”, яке було в праці Зіммеля в оригіналі. Кадушін, наводячи цитати Зіммеля, навпаки, замінює “групу” на “коло”: “З моєї точки зору, група є або первинною групою, або конкретним (іменованим) та інституціоналізованим групуванням (кластером), що є тіснішим, ніж соціальне коло, яке має вільнішу структуру” [Kadushin, 1995: р. 47]. Ця ситуація з перекладом “кола” англійською ще раз підтверджує складний процес набуття терміном “соціальне коло” поняттєво-категоріальних ознак. З іншого боку, це ще раз доводить, що у Зіммелевому розробленні поняття соціального кола залишилися білі плями.

³ Згідно з висновками дослідження американських соціологів Поула та Когена 1978 року, якщо немає перехрещень у персональних мережах, то теоретично існує 2–3 кроки між будь-якими двома особами у Сполучених Штатах Америки. Згідно з дослідженням Міліграма 1967–1970 років, середня кількість сполучних ланок у повноцінному ланцюгу варіює від 2 до 10, а в середньому — 5–8 [Granovetter, 1973; Kadushin, 2004].

навпаки, якщо після кількох спроб ніхто не знатиме *X*, то вочевидь це є знаком того, що людина потрапила не до свого кола. Очевидно, що “концепція соціальних кіл”, — пише Кадушин, — має стосунок до принципу “світ тісний”. Оскільки світ кластеризується (групується) в соціальні кола, що частково перетинаються (англ. *overlapping circles*), він стає як тіснішим, так і ширшим: якщо дехто належить до одного кола, то дистанція між вузлами є коротшою, хоча щільність¹ залишається меншою, аніж у первинній групі. Якщо дехто не належить до одного кола, то відстань між вузлами може бути дуже великою” [Kadushin, 2004: p. 47].

Узагальнюючи наведені вище міркування американського дослідника, можна припустити, що соціальні кола Кадушин визначає як соціальні утворення, які характеризуються непрямою взаємодією на підставі загального інтересу і водночас відносно низьким рівнем інституціалізації.

Важливою характеристикою соціальних кіл, яку наводить Кадушин, є існування в них так званих ресурсних потоків, якими є схожі ідеї, інтереси, цінності, а у випадку економічних кіл — обмін цінними предметами торгівлі (товарами). Під останніми Кадушин має на увазі “індустрії” (англ. *industries*), які не обов’язково складаються з усіх чинників виробництва. Ідеться про такі галузі виробництва, як мода або видавнича справа, в яких іноді достатньо мати лише телефон та комп’ютер, а вся решта факторів виробництва — від редакторів до друкарських машин — формується під конкретний проект, наприклад друк певної книги. Кадушин наводить приклади таких індустрій, що є характерними для американської економіки: “Бродвей”, “Голівуд”, “Медисон Авеню”, “Сьома Авеню”, “Вол Стрит” тощо². Американський дослідник зазначає, що просторове розміщення цих індустрій виконує важливу функцію в існуванні соціальних кіл американського суспільства, відтак, постає проблема співіснування мережевої і географічної дистанції між індивідами певного кола.

Можна виокремити три найважливіші характеристики соціального кола, які згадує Чарльз Кадушин. По-перше, коло характеризується мережею непрямих взаємодій, тобто більшість членів кола пов’язані з іншими членами через третіх осіб. Детальніший аналіз того, в який спосіб це відбувається, спробую навести далі. Ця характеристика знову ж таки доводить відмінність соціального кола від повноцінної групи з контактами віч-на-віч. По-друге, на думку Кадушина, існування соціального кола уможлиблюється

¹ Щільністю в мережевому аналізі позначають насиченість мережі зв’язками [Веселкин, 1976]. Це “характеристика згуртованості мережі, що визначається співвіднесенням кількості всіх зв’язків, що існують між акторами, з кількістю потенційно можливих зв’язків у мережі за умови, що всі актори в ній були б пов’язані прямими взаємними зв’язками” [Жулькевська, 2003].

² Для нашого суспільства виокремлення таких “індустрій” є досить незвичним. Так, зокрема, під Вол Стрит, яка є фактично невеликою вулицею у нью-йоркському районі Манхеттен, розуміють як фондову біржу, розташовану на цій вулиці, так і в переносному сенсі весь фондовий ринок Сполучених Штатів Америки. Таким чином, під певним географічним місцем мають на увазі соціальний простір, пронизаний мережею людських відносин.

остільки, оскільки його члени поділяють певні спільні інтереси¹. По-третє, додає американський дослідник, коло не є формальним утворенням; воно: (a) не має формальних лідерів, хоча в ньому можуть бути центральні особистості; (b) не має чітко визначених цілей, хоча майже завжди коло має деякі приховані функції; (c) не має визначених правил, які б зумовлювали способи взаємодії, проте взаємини в колі найчастіше ґрунтуються на звичаї; і (d) не має чітких критеріїв членства в колі [Kadushin, 1968].

Далі Кадушін намагається виокремити різновиди соціальних кіл, відштовхуючись від чотирьох типів спільних інтересів, що їх можуть мати члени кола² [Kadushin, 1968: p. 692].

1. **Культурні кола** (англ. “*cultural circles*”). Вони поєднують членів на підставі: (a) ціннісних орієнтацій або світогляду, таких як релігія, психотерапія та інші “філософії життя”; (b) емоційних цілей, таких як література, мистецтво та відпочинок; і (c) пізнавальних цілей, таких як наука та технологія.

2. **Прагматичні (утилітарні) кола** (англ. “*utilitarian circles*”) характеризуються спільною потребою в торгівлі товарами та послугами з іншими виробниками. Наприклад, “Вол Стрит”, “Сьома Авеню”, “Голівуд”.

3. **Владні кола та кола впливу** (англ. “*power and influence circles*”). Тут передусім ідеться про еліту, ефективно вивчення якої, за Кадушиним, уможливорюється саме завдяки концепції соціальних кіл, на що слід звернути особливу увагу, зважаючи на сучасну моду на елітологію в нашій політологічній думці.

4. **Об’єднувальні (інтеграційні) кола** (англ. “*integrative circles*”) базуються на спільному досвіді індивідів, що сформувався в результаті певної взаємодії. Наприклад, етнічне членство, досвід часів війни або участь у професійних спільнотах. У нас схожу функцію виконують земляцтва, зокрема в Києві як спосіб формування вже владної еліти.

Щодо класифікації висуну припущення, що різновидів соціальних кіл і справді може бути багато, але найважливіше — це умови їх виникнення в конкретному суспільстві³. Особливого розгляду потребують умови виникнення соціальних кіл в українському суспільстві, проте це перебуває поза рамками даної роботи.

¹ Ч.Кадушін не вдається до детального аналізу цієї характеристики, хоча, на мою думку, вона є дуже важливою. Детальнішу спробу аналізу див. у статті автора “Соціальні кола як уявні спільноти” [Пишич О., 2005].

² Аналіз класифікацій соціальних кіл, які розроблялися іншими дослідниками, див.: [Пишич О., 2000; Пишич О. 2002].

³ Наприклад, Кадушін звертає увагу на різні передумови формування американської та європейської соціальних структур. До 1930-х років американські міста являли собою здебільше невеличкі провінційні містечка. Водночас у Європі міста були радше метрополіями, аніж конгломератами маленьких міст. А позаяк, на думку Зіммеля, розмова і дискусія є провідною діяльністю соціальних кіл, то кола були спочатку характерні радше для європейських, аніж для американських міст.

Постає необхідність у визначенні чітких критеріїв соціального кола. Одне з утруднень полягає в тому, що, як зазначав ще Зіммель і як наголошує Кадушін, соціальні кола утворюються на підставі як непрямих, так і безпосередніх або прямих взаємин між людьми. Саме тому, згадаймо, Зіммель поділяв кола на вузькі, тобто такі, де превалюють безпосередні, прямі відносини, і широкі кола, сформовані непрямыми відносинами. Таким чином, вузькі кола можуть утворювати ширші соціальні кола.

Ч.Кадушін висуває два основні положення стосовно соціальних кіл. *Перше* звучить так: “Члени соціального кола, особливо ключові члени, мають певні характеристики первинної групи, а саме: соціальну підтримку та довіру, якої можуть вимагати інші члени (англ. “enforceable trust”)” [Kadushin, 2004]. На наявність таких властивостей у соціальних колах, які притаманні також первинним групам, звертав увагу і Г.Зіммель. Ішлося про соціальну підтримку, ситуації взаємодії, яким властива довіра між індивідами. На думку Зіммеля, наскільки тісним є коло (товариство), можна визначити за наявністю певної “честі роду”, коли інші члени кола сприймають втрату гідності кимось із цього самого як свою біду, а також зазіхання на гідність цілого товариства відбиваються особисто на кожному [Зіммель, 1996: с. 417]. Кадушін наголошує, що мова — це не просто довірчі стосунки між членами кола, а й можливі санкції, наприклад, знаки виключення з кола, якщо таку довіру було порушено одним із членів.

Друге твердження полягає в тому, що “чим більшою є кількість перехрещених соціальних кіл, вузлом яких є член, тим більшим є соціальний капітал¹ цього вузла”. Як приклад реалізації цього твердження Кадушін наводить результати свого дослідження серед людей, які розпочинали свого часу психотерапевтичну практику. Виявилось, що культурні кола Нью-Йорка 1960-х років мали тенденцію перехрещуватися із психотерапевтичними колами, що означає, що водночас і норми, і інформація одного кола завдяки перехрещуванню ставали доступнішими для іншого кола [Kadushin, 2004: р. 49].

Підставу цього твердження також знаходимо у Георга Зіммеля, який визначав залежність потенційної можливості індивідуалізації від кількості соціальних кіл у житті індивіда. Чим більша кількість соціальних кіл, що до них належить індивід, тим він унікальніший, тобто тим важче знайти іншого індивіда з таким самим набором характеристик. Цю ідею Кадушін осмислює в термінах мережевого аналізу та концепції соціального капіталу². З

¹ У дослідженнях соціальних мереж під соціальним капіталом зазвичай розуміють ресурси соціальної мережі, що можуть їх використовувати індивіди (актори) задля досягнення своєї мети та реалізації своїх інтересів. Соціальний капітал вузла означає мережеву позицію вузла, або об'єкта, і складається із можливості використання ресурсів, наявних у членів мережі. Соціальний капітал може складатися з фінансового, фізичного та людського капіталів [Градосельская, 2004; Kadushin, 1995].

² Завважмо, що поняття соціального капіталу не є однозначним, і це потребує окремого розгляду, проте не є метою даної статті.

точки зору мережевої теорії, таке твердження впливає з уявлень про відому “силу слабких зв’язків” М.Грановеттера, “посередництво” (англ. “*brokerage*”) та “структурні дірки” (англ. “*structural holes*”). Усі три поняття мають стосунок до визначення міри свободи відносин між індивідами в мережі, ступеня пов’язаності індивіда з іншими, а окрім того викликають найбільше зацікавлення у прихильників економічної соціології. Як зазначає О.Жулькевська [Жулькевська, 2003], дослідження посередництва в мережі (тобто міри свободи, яку має актор у реалізації власних інтересів та контролі ресурсів у мережі), критерії його вимірювання є мало розробленим напрямком, хоча й дуже важливим з огляду на перспективи прогнозування поведінки індивідів і під кутом зору аналізу того, яким чином індивіди контролюють потоки ресурсів у мережі та мінімізують обмежувальні дії інших¹.

На думку Ч.Кадушину, особливого значення для соціальних кіл набувають “посередники” (англ. “*brokers*”), тобто індивіди, які мають доступ до багатьох кіл, які не співвідносяться. “Посередники” надзвичайно потрібні для соціальних кіл, оскільки останні не складаються у щільні мережі, не мають формального лідера й визначаються значними дистанціями між вузлами. Саме “посередники” забезпечують функціональні можливості кіл у створенні будь-чого (культури, товарів), виступаючи маніпуляторами “структурних дірок”² та посередниками у слабких зв’язках.

Слабкі зв’язки в мережах та соціальні кола

Особливо цікавою для розуміння природи та специфіки соціальних кіл є згадувана вище концепція “сили слабких зв’язків” (англ. “*The strength of Weak Ties*”) Марка Грановеттера. Гіпотеза Грановеттера (одного з найбільш цитованих авторів у сучасній американській соціологічній думці) щодо важливості слабких зв’язків у мережах виявилася дуже плідною, хоча більшою мірою була сприйнята економічними соціологами, для яких особливо значення набуває дослідження переміщення ресурсів у мережах, їх розподіл та доступ до них (тоді як сам Грановеттер підкреслює, що його вихідним інтересом була проблематика нерівності та стратифікації). Зазначу, що Грановеттер також використовує поняття соціального кола, але не подає його чіткого визначення.

Силу зв’язку Грановеттер визначає як поєднання чотирьох пов’язаних, але незалежних елементів: кількості часу, емоційної інтенсивності, близькості (взаємної довіри) та взаємних послуг, які характеризують цей зв’язок [Granovetter, 1973: р. 1361]. Грановеттер поділяє зв’язки на насичені або сильні (англ. *strong*), слабкі (англ. *weak*) та відсутні, тобто коли зовсім немає ніяких відносин (англ. *absent*) або йдеться про далеке знайомство (щоправ-

¹ Теоретико-методологічні проблеми посередництва соціальних відносин див. також: [Пипич А., Пипич О., 2008].

² “Структурні дірки” є характеристикою Его-мережі в контексті автономності Его та його свободи від контролю і обмеження з боку інших акторів. Структурні дірки визначаються ефективними, але не насиченими зв’язками й низьким рівнем обмеження та ієрархії в Его-мережі [Жулькевська, 2003].

да, без визначення емпіричних референтів) (англ. nodding)¹. Вочевидь сильні зв'язки є складними, багатofункціональними зв'язками, коли маємо максимальний прояв усіх чотирьох складових: чим сильніший зв'язок, тим більшу кількість часу люди проводять разом, з більшими емоційністю й довірою та більшою кількістю послуг один одному. Натомість чим слабшим є зв'язок, тим менший прояв має кожна з означених складових.

М. Грановеттер також припускає, що схожість людей за різними соціальними ознаками також указує на силу зв'язку між ними. Чим більш схожими видаються люди між собою і чим більше часу вони віддають спілкуванню поміж собою, тим сильнішим є зв'язок між ними. Це припущення також вимагає пошуку відповідних референтів та емпіричного підтвердження. Зазначмо, що для існування й функціонування соціальних кіл важливішими можуть виявитися слабкі щодо кількості часу та емоційної інтенсивності зв'язки, але сильні щодо довірливості та кількості послуг.

У процесі осмислення відповідних соціальних явищ Грановеттер доходить висновку, що слабкі зв'язки сприяють дифузії та переміщенню насамперед такого ресурсу, як інформація. Учений припускає, що видалення слабого зв'язку є більш руйнівним з огляду на передання можливостей, аніж видалення сильного зв'язку, оскільки слабкі зв'язки забезпечують для цього найкоротші шляхи.

У цьому контексті згадаймо визначення соціальних кіл як перехрещення клік, пропоноване Елбою. Постає питання, яким чином кліки можуть перехрещуватися, якщо під ними розуміти мережі з максимальною щільністю і закритістю, тобто коли кожен індивід пов'язаний із рештою у своїй кліці й не є пов'язаним з іншими кліками. Використовуючи терміни Грановеттера, можна зазначити, що всі члени кліки мають або сильні зв'язки один з одним, або так звані відсутні зв'язки. Отже, висуну припущення, що кліки розширюються у соціальні кола якраз завдяки існуванню *слабких зв'язків*, які можуть виникати у кліці. Далі перехрещення соціальних кіл у мережі також відбуваються частково завдяки *слабким зв'язкам* членів мережі.

Іншими словами, до соціального кола (в контексті уявлення суспільства через мережі відносин) входять “друзі друзів” або ж “знайомі знайомих”. Звідси зв'язки типу “друзі друзів” та “знайомі знайомих” якнайкраще відображає принцип розгортання клік мережі у соціальні кола. Такі вислови, як “знайомі знайомих” або “друзі друзів”, взято із мови повсякденності, й насправді це є поширене означення слабких зв'язків. Крім того, ці вирази, відображаючи розуміння індивідом свого соціального кола й, у певному сенсі, будучи проекцією сприйняття соціального кола в буденній свідомості, роблять ці речі емпіричними референтами того, що називають “*соціальним колом*”. Справді, люди у повсякденному житті, посилаючись на відносини на кшталт “знайомі знайомих”, неусвідомлено розглядають цих індивідів як таких, що подібні до них, як людей “свого соціального кола”. І

¹ Грановеттер аналізує позитивні та симетричні зв'язки, проте не вдається до аналізу негативних та асиметричних відносин. Утім, вивчення таких зв'язків також становить певний інтерес.

саме через “знайомих знайомих” у суспільстві відбувається навіть ефективніша комунікація, ніж через традиційні родинні зв’язки. На підтвердження цього Грановеттер наводить такий приклад: під час дослідження він виявив, що люди швидше знаходять роботу саме завдяки слабким зв’язкам, що й дало йому підстави для висновку: “...ті, хто є слабо пов’язаними, імовірніше потраплять до кола, відмінного від нашого, й таким чином дістануть доступ до інформації, відмінної від доступної нам” [Granovetter, 1973: р. 1371].

Однак, зазначає М.Грановеттер, не всі слабкі зв’язки мають такий надзвичайний вплив, а тільки так звані мости (англ. “bridges”)¹. Усі такі мости характеризуються слабкими зв’язками, але водночас слабкі зв’язки не обов’язково є мостами. Грановеттер пише: “Важливість слабких зв’язків полягає в тому, що вони імовірніше є мостами, аніж сильні зв’язки. Отже, професійні групи, які мають найбільшу користь від слабких зв’язків, — це ті групи, які пов’язані із соціальними колами, що відрізняються від їхніх власних кіл” [Granovetter, 1983: р. 208]².

Таким чином, доходимо висновку, що *слабкі зв’язки*, про які говорить Грановеттер, не тільки створюють соціальні кола, а сприяють перехрещенню різних соціальних кіл. Очевидно також, що соціальні кола складаються як зі слабких, так і з сильних зв’язків. А отже, важливість слабких зв’язків, які є мостами, не применшує значення сильних зв’язків. Саме наявність сильних зв’язків у соціальному колі дає підстави говорити про уявлення соціального кола як замкненого утворення, в яке важко потрапити сторонньому. Сильні зв’язки також впливають на формування довіри й на можливі санкції з боку кола, якщо цю довіру буде порушено. Звідси висновок Грановеттера, що для конкретного індивіда якраз важливо мати зв’язки різної сили — як сильні, так і слабкі [Granovetter, 1983].

Проте слабкі зв’язки мають ще одну рису, яка є однією з найважливіших у контексті розгляду соціальних кіл. Як зазначалося, на думку Грановеттера, слабкі зв’язки сприяють процесу дифузії в соціальній системі. Завдяки слабким зв’язкам-мостам можуть поширюватися інновації, а також ідеї та інформація, особливо культурні взірці та наукові ідеї [Granovetter, 1983: р. 214]. Невелика кількість слабких зв’язків означає для індивіда позбавлення інформації від віддалених частин соціальної системи. “Понад те, — зазначає Грановеттер, — таких індивідів важко зорганізувати чи зінтегрувати в будь-які політичні рухи, оскільки членство в рухах або цілеспрямованих організаціях зазвичай відбувається в результаті вербування через друзів.

1 “Міст” — це зв’язок у мережі, який забезпечує лише шлях між двома точками [Granovetter, 1973: р. 1364]. Видалення такого “мосту” призводить до формування незв’язних елементів. Іншими словами, “мости забезпечують взаємодію між різними згуртованими підгрупами” [Жулькевська, 2003].

2 Слід зазначити (і це видно з наведеної цитати), що хоча прямо Грановеттер не розглядає соціальні кола, однак він робить акцент на тому, що слабкі зв’язки-мости радше поєднують різні соціальні кола, аніж допомагають утворювати одне. Мабуть, Грановеттер намагався підкреслити саме здатність слабких зв’язків поєднати роз’єднані однорідні соціальні об’єкти, тобто навряд чи він досліджував феномен соціальних кіл як такий.

Незважаючи на те, що членів однієї або двох клік можна цілком ефективно рекрутувати, проблема полягає в тому, що без слабких зв'язків будь-які рухи, згенеровані в такий спосіб, не поширюються поза клікою. Як наслідок більшість населення буде недоступною” [Granovetter, 1983: p. 202].

Отже, можна стверджувати таке: оскільки завдяки слабким зв'язкам, які пронизують соціальні кола і дають їм змогу перехрещуватися, поширюються інформація й думки, на перший план виступає важлива комунікативна функція соціальних кіл. Без таких зв'язків повільно поширюються нові ідеї й підгрупи залишаються розрізненими. Можливо, саме тому, як зазначав Зіммель, кількість соціальних кіл свідчить про розвиненість суспільства та висоту культури, оскільки чим більше перехрещення соціальних кіл, тим більшим є поширення інновацій. Поряд з інноваціями в соціальних колах завдяки слабким зв'язкам-мостам відбувається обмін інформацією та думками. Це дає підстави припустити, що соціальні кола впливають на формування громадської думки. Про такий вплив згадували і Ч.Кадушин, і польський соціолог Ян Щепанський¹.

Думка про те, що соціальні кола перехрещуються й утворюють ширші соціальні кола завдяки існуванню слабких зв'язків, які забезпечують важливу комунікативну функцію кіл, підтверджується, зокрема, результатами досліджень канадського аналітика мереж Баррі Веллмана. Метою дослідження цього соціолога було визначення місця родинних зв'язків у системі зв'язків індивіда, втілення активних контактів із друзями, сусідами та товаришами по роботі [Уэллман, 2000]. Такий аналіз уможливив порівняння родинності і дружби.

Веллман припускає, що найширша мережа безпосередніх особистих зв'язків складається з тих, із ким можливі неформальні періодичні відносини. За оцінкою Веллмана, більшість людей мають близько 400 взаємовідносин із дорослими людьми. Причому за кількістю слабкі зв'язки зі знайомими переважають тісні відносини (тобто сильні зв'язки), такі як підтримка, близькість, партнерство, спільна робота. Тісні відносини, за підрахунками Веллмана, становлять лише близько 5% від усіх стосунків індивіда, решта являють собою саме слабкі відносини. Саме через них інтегруються соціальні системи й забезпечується поширення інформації. Понад те, такі зв'язки навіть дієвіші, ніж декілька сильних зв'язків. Це дає Б.Веллману підстави висунути припущення стосовно поширення інформації в соціальних колах: “Сильні зв'язки поєднують людей, що обертаються у своїх соціальних колах і, відповідно, мають одну й ту саму інформацію. Слабкі зв'яз-

¹ Слід зауважити, що, з одного боку, Щепанський визначає соціальне коло як сукупність осіб (перелік яких може змінюватися), вони постійно зустрічаються та підтримують постійні особисті контакти, хоча не мають чітких принципів відокремлення від решти [Щепанский, 1969]. Під “постійними контактами”, найімовірніше Щепанський розуміє сильні зв'язки. Зокрема, він вирізняє кола друзів і колег, тобто характеризує так звані вузькі соціальні кола (за термінологією Зіммеля). Водночас польський соціолог відрізняє так звані контактні кола — людей, з якими час від часу зустрічаються в поїзді, магазині та обмінюються думками, які найімовірніше мають слабкі зв'язки. Ці “кола” напевно чи підпадають під визначення, що дає польський соціолог. Крім того, залишаються поза увагою широкі соціальні кола, в яких зв'язки не обов'язково особистісні та постійні.

ки поєднують людей, які обертаються в різних колах суспільства і дізнаються про нове для себе” [Уэллман, 2000: с. 79].

Таким чином, слабкі зв'язки сприяють поширенню ідей та інформації, однак ці структуральні припущення не дають відповіді, чому саме ці ідеї та інформація сприймаються і засвоюються членами цих спільнот. Розуміння механізму розгортання соціальних кіл та руху комунікації в них є важливим аспектом, але воно не дає відповіді на питання, чому індивіди сприймають певні взірці поведінки, цінності та норми, притаманні даному соціальному колу. Сприйняття таких норм відбувається, зокрема, через усвідомлення індивідами себе як членів цього кола, тому що індивіди “уявляють” своє соціальне коло, ідентифікують себе з ним.

Слід зазначити, що Грановеттер надавав особливого значення гіпотезі про існування слабких зв'язків у соціальних мережах ще й тому, що це припущення утворювало контекст, у межах якого уможлиблюється поєднання мікро- і макрорівня соціологічної теорії: “Слабкі зв'язки, — помічає він, — більш імовірно з'єднують членів *різних* невеликих груп, аніж насичені зв'язки, які мають тенденцію зосереджуватися в рамках певної групи” [Granovetter, 1973: р. 1376]. Отже, сильні зв'язки забезпечують інтеграцію на мікрорівні, а слабкі — на макрорівні. Слід зазначити, що, мабуть, саме тому, незважаючи на далекосяжні задуми Якоба Морено, соціометрія не стала всезагальною наукою, не дійшла до “вимірювання соціальних відносин у найширшому сенсі” [Морено, 2001: с. 54]. Соціометричні тести, які, попри їхній потенціал, було зведено до фіксації саме сильних зв'язків у рамках певної групи, виявилися неспроможними у дослідженнях більших структур, перехід до яких забезпечується слабкими зв'язками.

Таким чином, дослідження слабких зв'язків мають допомогти перейти від досліджень мікрорівня (малих груп) до макрорівня (великих спільнот, політичних організацій, феноменів соціальної мобільності тощо). Таке розуміння можна зіставити з розумінням природи соціального кола. Саме соціальне коло (якщо припустити, що соціальні кола в мережі розгортаються завдяки існуванню слабких зв'язків, а точніше, специфіка соціальних кіл частково зумовлює вплив слабких зв'язків на забезпечення ефективної комунікації) є поняттям, яке, з одного боку, відображає міжособистісні стосунки, а з іншого — дає змогу робити припущення стосовно макроструктури суспільства, поєднуючи дослідження на мікро- і макрорівні.

Саме тому, очевидно, і Пітер Блау під час розроблення своєї макроструктурної теорії приділяв особливу увагу Зімелевій концепції перехрещення соціальних кіл [Blau, 1993]. Зокрема у дослідженнях соціальної диференціації та інтеграції Блау, заперечуючи підхід Т.Парсонса, за яким інтеграцію в суспільстві зумовлюють культурні норми та цінності, висловлює думку, що інтеграцію викликає певний рівень структурної диференціації. З одного боку, не маючи безпосередніх відносин, індивіди об'єднуються на засадах подібності соціальних позицій, тобто на належності до одного широкого кола (додамо від себе — тобто завдяки слабким зв'язкам). З іншого боку, різномірність, що існує у спільнотах, змушує створювати асоціації поза своїми первинними групами (тобто поза групами із сильними зв'язками). У цьому полягає характерна особливість макроструктурного

підходу Блау — соціальні структури є детермінувальним чинником індивідуальної дії.

У такому сенсі концепцію соціальних кіл можна розглядати не тільки як концепцію специфічних соціальних утворень, різновиду неформальних об'єднань, елемента соціальної структури, а й також як наукову концепцію, яка зокрема має допомогти перейти від досліджень мікроструктур до узагальнень стосовно макроструктур суспільства.

Таким чином, використовуючи концепцію “сили слабких зв'язків”, можна зробити кілька припущень стосовно природи соціальних кіл.

Припущення 1. Слабкі зв'язки-мости поєднують різні соціальні кола.

Припущення 2. Чим більше слабких зв'язків буде в мережі, тим більшим є соціальне коло.

Припущення 3. Розрізняючи вузькі й широкі соціальні кола за ознакою домінування в них прямих чи непрямих зв'язків, можна припустити, що у вузьких колах переважають сильні зв'язки. Вони є більш замкненими соціальними утвореннями, в яких більшість членів знають одне одного особисто і пов'язані між собою відносинами дружби. В таких колах можуть існувати один або декілька лідерів. Дуже важливою характеристикою таких кіл, як згадувалося, є довіра, що її можуть вимагати інші члени (англ. *“enforceable trust”*). Зокрема, Кадушін, досліджуючи “внутрішнє” коло французької фінансової еліти, наводить цікаве і дуже характерне висловлювання одного з її представників, слова якого добре ілюструють наше припущення: “Париж — це велике село. Обіди, сніданки *tête-a-tête*... Завжди одні й ті самі розмовляють, одні й ті самі приходять. Це нескінченно. Ми зустрічаємось постійно. Коктейлі, *legion d'honneurs*. Це ніколи не закінчиться...” [Kadushin, 1995: p. 210]. Отже, дослідження такого типу соціальних кіл можливе, зокрема, завдяки використанню соціометричних процедур.

Однак вузькі кола не можуть ефективно існувати, не перехреснюючись з іншими подібними вузькими колами. Як уже зазначалось, замкнені утворення перебувають на узбіччі інформаційних потоків. Можна припустити, що вузькі кола завдяки слабким зв'язкам утворюють ширші соціальні кола, в яких циркулює інформація та ідеї. У цих ширших колах немає внутрішньої структури, немає лідерів. Так, можуть існувати різні вузькі кола лікарів, однак усі лікарі належать до великого професійного лікарського кола, і, що є ще важливішим, лікарі ідентифікують себе з ним. Тому таке широке соціальне коло можна розглядати як уявлену спільноту, оскільки індивіди, які до нього належать, не обов'язково пов'язані відносинами віч-на-віч або сильними зв'язками, навряд чи коли-небудь познайомляться з усіма представниками, однак у їхній уяві існує образ цього кола [Пипич, 2005].

Методологія та методи дослідження соціальних кіл. Дослідження соціальних кіл у контексті дослідження мереж

Соціологія, на кшталт будь-якої наукової дисципліни, прагне до підтвердження та перевірки тих теоретичних концепцій і конструкцій, понять і категорій, які виникали та виникають у процесі існування окремих соціаль-

них утворень і суспільства загалом. Дедалі більше соціологів після висунення свого бачення соціального світу, певної концепції ставлять питання: “А що далі?”, “Як виявити та дослідити це?”

У контексті розгляду розуміння соціального кола в мережевому аналізі неможливо обминути спеціальні методологічні питання дослідження соціальних кіл, як у рамках цього методологічного напрямку, так і в цілому. Зокрема, й методологічні проблеми дослідження соціальних кіл стають на заваді ширшому використанню цього поняття в соціології. Як справедливо наголошує Кадушин, одна річ “гарно обговорювати” соціальні кола і зовсім інша — емпірично їх зафіксувати” [Kadishin, 1966: p. 789].

Як уже зазначалося, більшість аналітиків мереж (за винятком окремої концепції Чарльза Кадушина) операціоналізують Зіммеелеве поняття соціального кола як перехрещуваних відносно закритих елементів мережі (кліки). Звідси вимірювання характеристик соціального кола зводиться до визначення величини перехрещення між кліками як межі (міри) відстані між ними. Для такого вимірювання характеристик соціальних кіл в аналізі мереж дуже важливо, який підхід використовують при визначенні кліки, тобто про що йдеться — про те, що всі члени кліки мають відносини між собою чи вони потенційно знайомі через своїх друзів, колег по роботі або ж родичів (наприклад, підходи n -cliques або k -plexes) [Scott, 1991: p. 123].

Кадушин, використовуючи менш формальний підхід до тлумачення сутності соціального кола, відповідно окреслює інші підходи до дослідження соціальних кіл¹. Так, одним із найочевидніших інструментів фіксації соціального кола є соціометричний метод.

Справді, соціометрія, за задумом Морено, має займатися внутрішньою структурою суспільних груп, яку можна порівняти з будовою атома або фізіологічною структурою клітини [Морено, 2001]. Тут головну увагу спрямовано не стільки на різноманітні процеси, через які виникають соціальні утворення, наприклад “відносини” чи “інтерації” між людьми і групами, а, першою чергою, на утворення, що таким чином виникають. Виходячи з цього Морено вважає, що соціальні спільноти можна вивчати і правильно описувати лише соціометричними методами. Соціометрія досліджує індивідів саме в той момент, коли вони спонтанно вступають у взаємовідносини, що спричиняються до створення групи. Саме спонтанність виникнення відносин між людьми є стрижнем концепції Морено. Унаслідок цього природного прагнення між людьми і постають неформальні структури та групи. А отже, спонтанні відносини характеризують виникнення лише малих груп, і тільки в них вони можуть бути неформальними. Таку спонтанність, на думку Морено, можна зафіксувати, виміряти. Досліджуючи неусвідомлені вибори індивідів поміж собою, Морено виявляє неусвідомлювані ними структури взаємин на мікрорівні.

¹ В одній зі своїх найперших праць Кадушин, зокрема, визначає “метод соціального кола” як специфічний метод дослідження влади та впливу [Kadushin, 1968].

Утворення соціальних кіл у принципі також є спонтанним та неформальним процесом. Індивіди утворюють соціальні кола невимушено, причому таку спонтанність можна зафіксувати через фіксацію взаємних неусвідомлених виборів. Крім того, соціометрію іноді називають “мірою спілкування” [Морено, 2001, с. 17]. Таке розуміння якнайкраще відповідає використанню цього методу стосовно вивчення соціальних кіл, для яких комунікативна функція є однією з системотвірних.

Як зазначалося, найчастіше використовувані соціометричні процедури обмежені дослідженням лише сильних зв'язків. Однак дослідження соціальних кіл має фіксувати також і слабкі зв'язки та непрямі відносини. Крім того, одним із недоліків соціометричного підходу є те, що, досліджуючи відносини між соціальними об'єктами (на що претендував Морено), при цьому не враховують специфіки самого цього об'єкта. Наприклад, виявлення структури відносин не дає уявлення про групові цінності, стиль життя. Таким чином, неможливість врахування соціального типу та позицій індивіда в соціальному просторі частково і призвела до того, що соціометричний метод було зведено до дослідження реальних малих груп, частіше колективів.

Саме тому Ч.Кадушин говорить про необхідність конструювання так званої відкритої соціометрії, яка б давала змогу вийти на неформальні зв'язки у великих соціальних системах [Kadushin, 1968]. Один із шляхів її побудови — це використання техніки “снігової кулі”, про яку вже згадувалося. Тут кожен із опитуваних рекомендує інших як таких, що відповідають певному критерію (близьке знайомство, певна характеристика тощо). Така “відкрита соціометрія” має вможливити вивчення як безпосередніх (прямих), так і опосередкованих (непрямих) відносин.

У такий спосіб ми приходимо до дослідження кіл у рамках аналізу мереж. (Слід зазначити, що саме соціометрія частково і спонукала до розвитку досліджень мереж, ставши фактично поширенням соціометричних процедур, з певною, зрозуміло, модифікацією на ширші, ніж група, але неформальні утворення¹.)

Соціальні кола — це утворення зі слабкими інституціональними зв'язками; межі соціальних кіл важко окреслити, оскільки їх існування не статичне (як, наприклад, у соціальній групі), а динамічне, тобто змінюється в часі та соціальному просторі. Люди щодня знайомляться з іншими людьми, тим самим опановуючи й zarazом створюючи певне своє соціальне коло. І навпаки, більш-менш постійні стосунки між індивідами з часом втрачаються, але, незважаючи на це, індивіди залишаються належними до того чи того соціального кола. Соціальні кола ніби розчинені в соціальному просторі й існують неявно. Навіть у так званих вузьких (малих) соціальних колах поя-

¹ Звернімо увагу, що Морено вживає поняття “психосоціальної мережі” у своїй праці “Соціометрія: експериментальний метод та наука про суспільство” у 1951 році, тобто трьома роками раніше за одного із засновників аналізу мереж Дж.А.Барнеса, який запропонував поняття “соціальна мережа” (згідно з дослідженнями аналізу мереж [Градосельская, 2004], Барнес запровадив поняття “соціальна мережа” у своїй праці “Class and Committees in a Norwegian Island Parish” у 1954 році).

ва безпосередніх відносин має ймовірно-часовий характер. Тобто в соціальному колі індивіди тривалий час можуть і не мати безпосередніх відносин, але вони виявляються пов'язаними один з одним через соціальну мережу непрямих зв'язків та комунікацій.

Якщо соціальна мережа — це сукупність усіх міжособистісних стосунків індивідів, то соціальне коло можна означити як елемент соціальної мережі / соціальну мережу, що характеризується як слабкими, так і сильними соціальними зв'язками, обмеженими здебільшого комунікацією та/або подібністю соціальних позицій у соціальному просторі. Слабкі зв'язки означають найменший тиск на індивідів, а тому соціальні кола важко окреслити лише через мережу контактів індивіда. Саме тому подібність соціальних позицій та соціального типу і самоідентифікація визначають належність індивідів до соціальних кіл.

Отже, соціометричні тести (в тому числі техніка снігової кулі), мережевий аналіз здатні зафіксувати розташування соціальних кіл у соціальному просторі. Однак соціометрія та аналіз мереж фіксують соціально-просторове розташування соціальних кіл. Мережевий аналіз, досліджуючи лише сукупність зв'язків між множиною членів соціальної системи, нівелює соціальні позиції, оскільки припускає, що мережі можливі лише внаслідок подібності позицій у соціальному просторі. Причому така подібність інтерпретується в термінах теорії графів.

Соціальна позиція і соціальний тип мають більше значення для соціального кола, аніж для мережі. З іншого боку, соціальні кола як просторові утворення існують певною мірою і поза часом (а точніше, в соціальному часі), отже, важливо окреслити методи, призначені для вивчення минулих станів соціальних кіл. Крім того, соціальні кола як так звані "уявлені" спільноти конструюються та конституюються індивідами багато в чому завдяки процесові ідентифікації. Так, люди розмежовують людей на людей "свого" соціального кола і чужинців. Розуміння того, чому члени соціального кола поділяють ідеї, норми та цінності, які ефективно поширюються завдяки слабким зв'язкам-мостам, потребує інших методологічних підходів.

Вочевидь якісна методологія, використання індивідуальних та групових глибинних інтерв'ю, біографічного методу, етнометодологічних методів має доповнити дослідницьку стратегію вивчення соціальних кіл. Зокрема, один із способів отримання даних для подальшого опрацювання методами соціометрії та мережевого аналізу становлять інтерв'ю. Звідси постає необхідність використання комплексного методологічного підходу для дослідження соціальних кіл. Завдяки такому підходу аналіз мереж та соціометричні тести мають посприяти виявленню соціальних кіл, зробити структуральні припущення, зрозуміти механізми розгортання соціальних кіл. З іншого боку, якісна методологія має допомогти зрозуміти, чому певні взірці поведінки, цінності та норми, притаманні певному соціальному колу, засвоюються його членами, як саме відбувається ідентифікація із соціальним колом тощо. Такий підхід відкриває великі можливості для подальшого дослідження соціальних кіл.

Джерела

- Веселкин Е.А.* Понятие социальной сети в британской социальной антропологии / Е.А. Веселкин // Концепции зарубежной этнологии. — М., 1976. — С. 125–152.
- Градосельская Г.В.* Сетевой анализ как метод исследования современных трансформаций / Г.В. Градосельская // Социально-экономическая трансформация в России: научные доклады / Московский общественный научный фонд. — М., 2001. — С. 43–76.
- Градосельская Г.В.* Сетевые измерения в социологии : учеб. пособие / Градосельская Г.В. ; под ред. Г.С. Батыгина. — М. : Новый учебник, 2004.
- Градосельская Г.В.* Социальные сети: обмен частными трансфертами / Г.В. Градосельская // Социологический журнал. — 1999. — № 1/2.
- Жулькевська О.В.* Специфіка застосування мережевого аналізу в соціології : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.02 / Олена Володимирівна Жулькевська ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003.
- Зиммель Г.* Проблемы социологии. Социальная дифференциация. Социологические-психологические исследования // Избранное / Зиммель Г. — М., 1996.
- Морено Я.Л.* Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Морено Я.Л. ; пер. с англ. А. Боковой. — М. : Академ. проект, 2001.
- Пипич А.І.* “Соціальні кола” у світлі концепції “соціального опосереднення” / А.І. Пипич, О.А. Пипич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 4. — С. 148–165.
- Пипич О.А.* Поняття “соціальне коло” в історії соціології / О.А. Пипич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 3. — С. 100–109.
- Пипич О.А.* Соціальне коло в понятійно-категоріальному апараті соціології / О.А. Пипич // Соціальні виміри суспільства. — 2002. — Вип. 5. — С. 195–209.
- Пипич О.А.* Соціальні кола як “уявні спільноти” / О.А. Пипич // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. — 2005. — № 4.
- Словарь символов / Д. Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. — М. : Фаир-Пресс, 1999. — 444 с.
- Социологический энциклопедический словарь / на русс., англ., нем., франц. и чешск. языках ; [ред.-координатор Г.В. Осипов]. — М., 1998.
- Уэллман Б.* Место родственников в системе личных связей / Б. Уэллман // Социологические исследования. — 2000. — № 6. — С. 78–87.
- Фролов С.С.* Социология : учеб. для высш. учеб. заведений // Фролов С.С. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1996.
- Штомпка П.* Социология: анализ современного общества / Штомпка П. ; пер. с польск. С.М. Червонной. — М. : Логос, 2005. — С. 117–120.
- Щепанский Я.* Элементарные понятия социологии / Щепанский Я. — М., 1969.
- Blau P.M.* Multilevel Structural Analysis / P.M. Blau // Social Networks. — 1993. — № 15. — P. 201–215.
- Diani M.* Simmel to Rokkan and Beyond: Towards a Network Theory of (New) Social Movements / M. Diani // European Journal of Social Theory. — 2000. — Vol. 3.
- Granovetter M.* The Strength of Weak Ties / M. Granovetter // American journal of sociology. — 1973. — № 81. — P. 1287–1303.
- Granovetter M.* The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited / M. Granovetter // Sociological Theory. — 1983. — Vol. 1. — P. 201–233.
- Kadushin C.* Friendship Among the French Financial Elite / C. Kadushin // American Sociological Review. — 1995. — Vol. 60, № 2, Apr. — P. 202–221.
- Kadushin C.* Introduction to Social Network Theory Chapter 2. Some Basic Network Concepts and Propositions [Electronic Resource] / C. Kadushin. — 2004. — Mode of access : http://www.communityanalytics.com/Portals/0/Resource_Library/Social%20Network%20Theory_Kadushin.pdf.

Kadushin C. Power, Influence and Social Circles: A New Methodology for Studying Opinion Makers / C. Kadushin // American Sociological Review. — 1968. — Vol. 33, № 5, Oct. — P. 685–699.

Kadushin C. The Friends and Supporters of Psychotherapy: On Social Circles in Urban Life / C. Kadushin // American Sociological Review. — 1966. — Vol. 31, № 6, Dec. — P. 786–802.

Scott J. Social network analysis: a handbook / Scott J. — L. : SAGE Publication, 1991.

Wellman B. Networks as personal communities / B. Wellman, P.J. Carrington, A. Hall // Social structures: A network approach / Wellman and Berkowitz (eds.). — Cambridge : Cambridge University Press, 1988. — P. 130–184.

Wellman B. Structural Analysis: from Metaphor to substance / B. Wellman // Social Structures: A Network Approach. — N.Y. : Cambridge University Press, 1988. — P. 19–62.